

Blažek, Jiří

**K činitelům určujícím modalitu vedlejších vět obsahových, zvláště
žadacích v češtině**

In: *Otázky slovanské syntaxe. III, Sborník symposia "Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích"*, Brno 27.-30. září 1971. Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1973, pp. 247-256

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120864>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

K ČINITELŮM URČUJÍCÍM MODALITU VEDLEJSÍCH VĚT OBSAHOVÝCH, ZVLÁŠTĚ ŽÁDACÍCH V ČESTINĚ

V referátech, které se zabývaly modalitou vedlejší věty i modalitou podřadného souvětí jako celku, bylo málo zdůrazněno, že souvětí s vedlejšími větami obsahovými tvoří po stránce modální zcela svébytný typ. Na tuto skutečnost poukázal již v roce 1965 J. Bauer ve své vynikající studii *Souvětí s větami obsahovými*.¹ Upozornil, že v tomto souvětěném typu dochází ke střetnutí dvou modálních a časových plánů (věty řídicí a věty vedlejší), přičemž modální a časové zařazení věty řídicí rozhoduje o modální a časové platnosti souvětí jako celku. Kritériem pro klasifikaci vedlejších vět na oznamovací, tázací a žádací (závislá sdělení, otázky, rozkazy nebo přání) je Bauerovi modálnost vedlejší věty.

Doposud však není zcela vyřešeno, kteří činitelé o modálnosti vedlejší věty obsahové rozhodují. Zásadní důležitost má podle Bauera obsah věty řídicí, totiž obecné naznačení, zda se jedná o sdělení nebo otázku nebo rozkaz, přání. Např. *Oznámil, že přijedou; Vyzvídal, zda přijedou; Poručil jim, aby přijeli*. Podrobnějšího zkoumání si však zaslouhuje, jak se na této „rekční“ úloze obsahu řídicí věty podílí vid, čas a způsob jejího slovesa (velmi důležitá je funkce kondicionálu), dále jaký vliv má záporná forma slovesa ve větě řídicí i jaký je vliv obecné modálnosti věty řídicí. Pokud jde o obecnou modálnost věty řídicí, její působení na volbu modálnosti věty závislé (s výjimkou věty řídicí s některými slovesy dicendi, např. *oznámít, sdělit, viz dále*) je nepatrný. Většinou totiž vůbec nerozhoduje, zda obsah věty řídicí jen sdělujeme (*Dovolíš mu, aby přijel*), nebo se na něj ptáme (*Dovolíš mu, aby přijel?*), nebo jeho uskutečnění někomu přikazujeme (*Dovol mu, aby se vrátil*). V materiálu jsem se však setkal s ojedinělými příklady, v nichž obecná modálnost řídicí věty sice neovlivňuje modálnost věty vedlejší, ale rozhoduje o volbě spojovacího prostředku. Např. kladná oznamovací věta se slovesem *přihodit se* nebo *stát se* může být doplněna jen vedlejší větou oznamovací se spojkou *že* a indikativem (*Stalo se ti, žeš byl zaskočen*). Avšak řídicí věta tázací se stejnými slovesy může být doplněna jak vedlejší větou oznamovací se spojkou *že* a indikativem, tak vedlejší větou se spojkou *aby* (*Stalo se ti někdy, žeš || abys byl zaskočen?*). Dokonavé sloveso *státi se* ve větě řídicí přitom působí, že i věta se spojkou *aby* vyjadřuje děj reálný. (Stejně dvojí doplnění je možné i po oznamovací větě záporné, např. *Nikdy se ti nestalo, žeš || abys byl zaskočen*). K. Svoboda hodnotí tyto věty s *aby* jako amodální.² Jeho označení však může vést k nedorozumění. Uvedené věty se spojkou *aby* totiž svou modálnost mají, vyjadřují sdělení reálné. Tato modální platnost je však pro obsahové věty s *aby*, jak ukážeme

¹ J. Bauer, *Souvětí s větami obsahovými*, SPFFBU 1965, A 13, 55–66.

² K. Svoboda, *Souvětí spisovně češtiny II*, Praha 1970, 210.

později, netypická. Nezvyklé užití vedlejší věty se spojkou *aby* je snad možno vysvětlit tázacím nebo záporným charakterem věty řídicí — na platnost obsahu vedlejší věty se teprve ptáme nebo jej popíráme, takže rozdíl mezi dějem reálným a nereálným je oslaben.

Velmi důležitou úlohu mají při vyjadřování modálnosti vedlejších obsahových vět spojovací prostředky (spojky *že* a *aby*; tázací částice *-li*, *zda* aj.; tázací zájmena a příslovce). Názory na funkci spojovacích prostředků, zejména spojek *že* a *aby*, a na jejich podíl při vyjadřování modálnosti vedlejších vět se velmi různí. Zatímco podle Bauera jsou spojky *že* a *aby* základním výrazovým prostředkem modálního zaměření vedlejších vět, které uvádějí („věty se spojkou *že* a *aby* mají obecní invariantní význam modální zaměřenosti, věty se spojkou *že* význam konstatování, oznámení, věty se spojkou *aby* význam žádoucnosti — ve větách obsahových vystupuje pak tato modální zaměřenost jako závislá modální platnost oznamovací nebo žádací“),³ K. Svoboda vidí „základní, ne však nejčastější užití částice *aby* ve větách, které vyjadřují pouhé amodální pojmenování“.⁴ Srovnej např. jeho doklad *To tu ještě nebylo, aby sazárna rozhodovala, co nemá přijít do listu* (Březovský).

Přikláním se zde k pojetí Bauerovu, neboť spojky *že* a *aby* mají skutečně základní funkci při odlišování obsahových vět oznamovacích a žádacích a někdy jsou dokonce odlišujícím prostředkem jediným, např. *Řekl, že přišli // aby přišli*. Bauer si byl sice také vědom, že se v některých případech rozdíl v základní modální platnosti vedlejších vět obsahových se spojkou *že* a *aby* stírá, ale považoval tyto případy za okrajové (např. *není možné, že odešli // aby odešli*),⁵ avšak teprve bohatý Svobodův materiál ukázal větší frekvenci případů, v nichž obsahové věty se spojkou *aby* neplní svou základní modální funkci nebo jsou modálně dvojnásobné. Nesouhlasím však s názorem, že tato funkce vět se spojkou *aby* je základní. Rovněž název amodálnosti není vhodný, neboť každá věta musí být nějak modálně zařazena. Modálně zařazeny jsou i věty se spojkou *aby*, které potenciálně vyjadřují dvojí modálnost, např. *Stačilo, aby si odpočinul*. Mohou vyjadřovat jak děj reálný (= že si odpočinul), tak i děj nereálný, žádoucí (vyjádření možnosti). Také tyto věty s *aby* hodnotí Svoboda jako amodální.⁶ Avšak je-li naše souvětí zapojeno do širšího kontextu, vyjadřuje věta s *aby* buď děj jednoznačně reálný (*Stačilo, aby si chvíli odpočinul, a hned utíkal dál* — to znamená, že si odpočinul), nebo děj jednoznačně nereálný, žádoucí (*Stačilo, aby si odpočinul, ale on nechtěl* — to znamená, že si neodpočinul).

Modálnost vedlejší věty obsahové není vyjadřována pouze spojovacím výrazem, ale podílí se na ní často i obsah vedlejší věty. Srovnej např. úlohu modálních sloves *musiti* nebo *míti* v obsahových větách formálně oznamovacích (ale obsahově žádacích) se spojkou *že* a indikativem: *Přikázali mu, že má nastoupit*. Při vyjádření tzv. jistotní modalilty hraje důležitou úlohu užití indikativu nebo kondicionálu ve větě vedlejší. Děje nejisté nebo nereálné se vyjadřují obsahovou větou oznamovací se spojkou *že* a kondicionálem, např. *Nemohu potvrdit, že by tam byl*.

³ J. Bauer, *K otázce významů a funkcí spojek*, SPFFBU 1967, A 15, 32–33.

⁴ K. Svoboda, *Souvětí spisovně češtiny I*, Praha 1970, 60.

⁵ J. Bauer, op. cit., 31n. a poznámka 14 na s. 35.

⁶ K. Svoboda, *Souvětí spisovně češtiny II*, 210.

V tomto příspěvku se budu podrobněji zabývat vztahem mezi obsahem věty řídicí a možností doplnit v závislosti na tomto obsahu vedlejší větu s určitou modálností a současně si budu všimát vztahu mezi obsahem věty řídicí a volbou určitého spojovacího prostředku. Jak jsem již upozornil dříve, vedlejší věta s jistou modalitou nemusí být připojena jen prostředkem pro tuto modalitu typickým.

Při slovníkové charakteristice předmětového slovesa by mělo být vždy uvedeno i jeho možné doplnění modálně různou vedlejší větou nebo jeho doplnění infinitivem. Konfrontační pohled na cizí jazyky pak už vůbec chybí, i když i v nich je řídicí úloha významu slovesa při volbě vedlejší obsahové věty nepochybná. Srovnáváním synonymních vazeb předmětového slovesa, vazeb infinitivních a vazeb s vedlejší větou obsahovou zabýval se v poslední době J. Spal.⁷ Odkazy najdeme i ve starší práci Svobodově *Infinitiv v současné spisovné češtině*.⁸

Pro ilustraci vztahu mezi obsahem řídicí věty a volbou modálnosti i spojovacího prostředku věty vedlejší jsem zvolil sémantickou klasifikaci sloves, jichž se užívá v řídicích větách vyžadujících jako své základní doplnění obsahovou větu žadací se spojkou *aby*. (Z historického hlediska jsou to slovesa uvozující závislé rozkazy a závislá přání.) Vnitřní sémantická klasifikace těchto sloves má na druhé straně oporu v doplnění řídicí věty určitým modálním typem vedlejší věty nebo v připojení vedlejší věty tím či oním spojovacím prostředkem. Je však nutno odlišit případy, kdy formou stejné sloveso ve větě řídicí, která je doplněna určitým typem obsahové věty, má již význam jiný a do zkoumané sémantické řady nepatří, např. *Volal, zda už půjdu* znamená vlastně „ptal se, zda půjdu“ na rozdíl od *Volal, abych šel* (= vyzýval mě, abych šel). Podobně *Připustil, aby takto jednali* (= dovolil, aby ...), kdežto *Připustil, že mám pravdu* (= po jistém zdráhání uznal, že ...).

Při vymezení slovesných skupin podle významu narážíme na některé obtíže. Vymežit lze například pouze sémantická jádra jednotlivých skupin, neboť existují také mnohá slovesa s významem přechodným. Dále je někdy nutno přihlížet ke kladné nebo záporné formě slovesa, srovnej *dovolit (co) || nedovolit (co)*, *zabránit (čemu)*. Sémantická klasifikace, o kterou se pokouším, není zdaleka vyčerpávající, ale to nebylo ani mým úkolem. (Srovnej i klasifikaci Svobodovu v zmíněné již jeho práci o českém souvětí.)

- 1) Slovesa dicendi s významem „dát někomu podnět k činnosti“ (kladná i záporná)
- a) ŘÍCI (*komu*) *co*, POVÍDAT (*komu*) *co*, KŘÍČET (*na koho*), VOLAT (*na koho*), PSÁT (*komu*) *co*; OZNÁMIT, SDĚLIT, VZKÁZAT, VYŘÍDIT (s vazbou *komu co*) aj.

Nutno předeslat, že uvedená slovesa mají význam rozkazu, výzvy, prosby a jiných odstínů až po doplnění věty řídicí obsahovou větou žadací. (Je-li řídicí věta s těmito slovesy doplněna obsahovou větou oznamovací, mají slovesa význam „sdělit“. Pokud je kladná oznamovací řídicí věta s těmito slovesy vůbec doplnitelná obs. vedlejší větou tázací, např. *Píše nám, zda jsme knihu vrátili*, mají slovesa význam „ptát se“.)

⁷ J. Spal, *Translace vazeb s infinitivem*, NR 54, 1971, 14–21.

⁸ K. Svoboda, *Infinitiv v současné spisovné češtině*, Praha 1962.

Slovesa první skupinky *psát, volat* a jiná mohou uvozovat jakýkoliv výrok, proto řídicí věta s těmito slovesy může být doplněna obsahovou větou oznamovací (*Volal, že zápas vyhráli*), nebo tázací (*Volal, zda zápas vyhráli*), nebo žádací (*Volal, aby zápas vyhráli*). Slovesa druhé skupinky jsou doplňována závisle na obecné modalitě řídicí věty, srovnej *Sdělil nám, že přišel || abychom se vrátili; Sdělil vám, že || zda je vše v pořádku?; Sděl nám, že || zda je vše v pořádku* i *Sděl jim, aby ihned přišli*. (Jestliže někomu přikazujeme, aby určitý obsah sdělil, může náš rozkaz vyplývat z neinformovanosti — proto je možno vyjádřit obsah rozkazu závislou otázkou zjišťovací nebo doplňovací.) Slovesa dicendi bývají někdy z řídicí věty vypuštěna, zvláště v jazyce mluveném. Např. *Na to Martin, aby ho tatínek netrápil takovými řečmi* (Neff).

- b) ROZKÁZAT, NAKÁZAT, PŘIKÁZAT, NAŘÍDIT, PORUČIT, VELET, ULOŽIT (všechna s vazbou [komu] *co*); VYZVAT (*koho k čemu*), VYBÍDNOUT (*koho k čemu*); PROSIT (*koho*) o *co*, ZAPŘÍSAHAT (*koho*); NABÍDNOUT, NAVRHNOUT, PŘIPOMENOUT (*komu*) *co*; aj. četná frazeologická spojení obsahující dějová substantiva *rozkaz, příkaz* aj.

Uvedená slovesa dicendi s významem rozkazu, výzvy, prosby a jiných odstínů vyžadují ve větě řídicí jako své základní doplnění vedlejší větou obsahovou větu žádací se spojkou *aby*. Dále mohou být doplněna obsahovou větou žádací s částicí *ať* a indikativem⁹ (*Žádal ho, ať přijde*) nebo obsahovou větou formálně oznamovací se spojkou *že* a indikativem modálního slovesa (*míti, museti*), např. *Přikázal mu, že musí odpovědět*. Skromnou prosbu lze také vyjádřit obsahovou větou s částicí *zdali* a kondicionálem, např. *Popros jich, zdali by nás na nocleh nepřijali*. Erben (Bauerův doklad). Bauer uvádí jako jinou variantu skromné prosby obsahovou větu s hovorovým výrazem *kdyby* a kondicionálem: *Tato nevěsta vás prosí, kdybyste jí něco přidali*. Bartoš.¹⁰ Vzácné je asydetické připojení obsahových vět s imperativem: *A proto tě prosím, dej mi ho*. Erben.¹¹ Slovesa *zapřisahat, radit, nabídnout, navrhnout, připomenout* lze sice také doplnit obsahovou větou oznamovací se spojkou *že* a indikativem, jsou to pak ale významově zcela jiná slovesa, mají význam „sdělit“, „oznámit“. Např. *Zapřisahal je, že je nevinný; Navrhl jim, že půjde s nimi*.

- c) STANOVIT (*co*), USTANOVIT (*co*), URČIT (*co*)

U sloves této skupiny není činitel, jemuž je určen podnět činnosti, zpravidla vyjádřen ve větě řídicí, ale až ve větě vedlejší. Řídicí věta s uvedenými slovesy je nejběžněji doplňována obsahovou větou žádací se spojkou *aby* nebo obs. větou formálně oznamovací se spojkou *že* a indikativem modálního slovesa (*míti, museti, směti*). Méně obvyklé je doplnění obs. větou s částicí *ať* a indikativem.

2) Slovesa s významem „silně působit vůlí na někoho, aby provedl určitou činnost“ (slovesa kladná i záporná)

⁹ K pojetí částice *ať* s indikativem jako opsaného imperativu viz J. Bauer — M. Grepl, *Skladba spisovné češtiny*, Praha 1965, 184.

¹⁰ Op. cit., 184.

¹¹ J. Bauer se domníval, že se tyto asydeticky připojené obsahové věty vyskytují pouze po výrazech *prosím, prosíme*, které nena jí funkci skutečných vět řídicích, nýbrž pouze kontakto- vých vsuvek, op. cit., 184.

NUTIT, PŘEMLOUVAT, NABÁDAT, NAVÁDĚT, PONOUKAT (všechna slovesa s vazbou *koho k čemu*); PŘESVĚDČIT (*koho o čem*); DOMLOUVAT (*komu*) aj.

DONUTIT, PŘINUTIT, PŘIMĚT, PŘEMLUVIT, NAVĚST, POHNOUT (všechna slovesa s vazbou *koho k čemu*); PŘESVĚDČIT (*koho o čem*); DOMLUVIT (*komu*) aj.

Slovesa této významové skupiny jsou záměrně rozdělena na nedokonavá a dokonavá, neboť vid slovesa ve větě řídící ovlivňuje její doplnění určitým typem obs. věty. Věta řídící se slovesy nedokonavými vyžaduje nutně doplnění obs. větou žadací se spojkou *aby* nebo (méně často) obs. větou oznamovací se spojkou *že* a indikativem modálního slovesa (*mušeti*; *míti* — s významem „sollen“). V obou případech vyjadřuje vedlejší věta děj možný, nereálný. Např. *Přemlouvat hosty, aby více jedli, je mrav spíše venkovský...* Neff; *... my všichni, kteří domlouváme nemocným, aby se nebáli operace...* (Šmil doklad); *Nikdo nás nenutí k tomu, abychom vzali na vědomí tento dokument ... a abychom nenastoupili cestu největší přísnosti.* Neff; *Nutili nás, že musíme přijít; Nabádal je, že se mají slušně chovat.*

Také řídící věta se slovesy dokonavými vyžaduje jako své nutné doplnění obs. větu žadací se spojkou *aby*, např. *... přemluví ho, aby takovou knihu vydal.* Neff; *Avšak hrdlořeza nic nepřiměje, aby se obrátil k líbezným polím.* Vančura; *Dzvinka se ho ptal, kdo ho navedl, aby jej přepadl.* Olbracht. Avšak dokonavé sloveso, je-li ve větě řídící v čase minulém, vyjadřuje děj v minulosti ukončený — proto je možné, abychom děj věty vedlejší se spojkou *aby* chápali jako reálný, jako výsledek vyplývající z obsahu věty řídící (toto chápání je blízké pojetí účinkovému). A v těchto případech je možné nahradit vedlejší větu se spojkou *aby* prostředkem pro děj reálný typickým — obsahovou vedlejší větou oznamovací se spojkou *že* a indikativem. (Rozdíl v modální funkci spojek *aby* a *že* se stírá; obs. věta se spojkou *aby* je v podstatě oznamovací.) Např. *Teprve hlad ho přiměl, aby se na boku obrátil.* Olbracht || *Teprve hlad ho přiměl, že se obrátil na boku; Zarmoucenou dívku přiměla, že se dala do řeči.* Jir. (Spalův doklad); *Co vás přimělo (k tomu), abyste takto jednali?* || *Co vás přimělo (k tomu), že jste takto jednali?*

Rovněž je-li věta řídící v čase budoucím, vyjadřuje jak vedlejší obs. věta se spojkou *aby*, tak vedlejší věta se spojkou *že* a indikativem děj reálný a rozdíl v základní modální zaměřenosti vedlejších vět se spojkou *že* a *aby* se stírá: *Nakonec ho přinutí, aby podepsal* || *Nakonec ho přinutí, že podepíše.* Na možnost doplnění řídící věty se slovesem dokonavým dvojí větou vedlejší upozornil u této slovesné skupiny již K. Svoboda, srovnej jeho doklad *Jen děti mne přinutily, že sem jedu.* Holeček.¹² Tendence k doplnění řídící věty se slovesem *přinutit*, *přimět*, *přemluvit* aj. vedlejší obs. větou se spojkou *že* a indikativem se projevuje hlavně v jazyce mluveném: jazyk psaný je v tomto ohledu značně konzervativní.

Zvláštní postavení vzhledem k ostatním slovesům má sloveso *přesvědčit* (*koho o čem*). Stojí-li ve větě řídící, která je doplněna vedlejší větou žadací se spojkou *aby* (např. *Přesvědčili ho, aby odejel*), má význam „přimět rozumnými důvody“. Je-li však řídící věta doplněna obs. větou oznamovací se spojkou *že* a indikativem (např. *Přesvědčili mě, že jsem ve výhodě*), pak má sloveso *přesvědčit* již význam jiný, a to „přivést k názoru nebo poznání“.

¹² K. Svoboda, *Souvětí spisovně češtiny II*, 213.

3) Slovesa s významem „dovolit někomu určitou činnost“ (pouze kladná slovesa)

DOVOLIT (*komu co*), SVOLIT (*k čemu*), DOPŘÁT (*komu čeho, co*), POPŘÁT (*komu co, řidč. čeho*), UMOŽNIT (*komu co*), DOPUSTIT (*co; čemu*), PŘI-
PUSTIT (*co, řidč. čemu*); STRPĚT (*co*), TRPĚT (*komu co*), SNĚST (*co*); významově poněkud odlišné je SOUHLASIT (*s čím*); frazeologická spojení dát SVOLENÍ, *prosít o* SOUHLAS aj.

Uvedená slovesa se liší od sloves předchozí sémantické skupiny (2) s významem „nutit“ slabším uplatněním vůle. O tom výrazně svědčí pro obě sémantické skupiny typické užití různého modálního slovesa v doplňující vedlejší větě oznamovací se spojkou *že*, srov. *Nutili ho, že se musí vrátit; Nabádali ho, že se má slušně chovat || Dovolili mu, že se může (smí) vrátit.*

Věta řídicí se slovesy třetí významové skupiny je vždy doplnitelná obs. větou žádací se spojkou *aby*, je to její doplnění základní. Např.: *Dovolíte mi, abych vám je i tentokrát pomohl hledat? Olbracht; Dopřejte mu, aby přitom myslel i na širší oblast. Čapek: Že to Born trpí, aby se jeho syn tak choval! Neff; ...která škemrávala na svém manželovi o souhlas, aby mu mohla pomoci v kanceláři. Nor*

Pokud jde o doplnění řídicí věty obs. větou oznamovací se spojkou *že* a indikativem, je možné např. u sloves *snést, strpět* nebo *umožnit*: *Jak jsi jen mohl snést, že tě okrádal? || aby tě okrádal?; Umožnil jim, že se setkali || aby se setkali* (vedlejší věty obou typů vyjadřují děj reálný). Doplnění obs. větou se spojkou *že* a indikativem není však možné po větě řídicí se slovesem *dovolit* nebo *dopřát*. Myslím zde ovšem vedlejší větu obs. bez modálních sloves *moci* a *směti*.

Jak již bylo připomenuto, sloveso *připustit* ve větě řídicí doplněné vedlejší obs. větou oznamovací se spojkou *že* a indikativem má jiný význam, srov. *Připustil, že se osvědčili* (= uznal) *|| Jak jsi mohl připustit, aby utekli?* (= dovolit).¹³

4) Slovesa vyjadřující zájem činitele, jeho volní úsilí o uskutečnění děje nebo schopnost k provedení děje, popřípadě i to, zda si někdo něčeho zaslouží. Přitom jde o „vnitřní volní hnutí“,¹⁴ které se neprojevuje přímým působením na objekt — mnohé vedlejší věty jsou totiž od původu závislá přání.

CHTÍT (*co*), PŮTRĚBOVAT (*co; kniž. čeho*), PŘÁT SI (*co; řidč. čeho*), SNAŽIT SE (*o co*), HLEDĚT (*s významem „snažit se“*), STÁT *o co*, USILOVAT (*o co*), PŘIČIŇOVAT SE (*o co*), POKOUŠET SE (*o co*), STARAT SE (*o co*), PEČOVAT (*o co*), DBÁT (*o co*), DBÁT (*čeho; na co*), DOZÍRAT (*na co*); SOUSTŘEDIT SE (*na co*), ZAMĚŘIT SE (*na co*); TOUŽIT (*po čem*), BAŽIT (*po čem*), DYCHTIT (*po čem*); ZÁLEŽET *komu na čem*, JÍT *komu o co*, JEDNAT SE *komu o co*; SLOUŽIT (*čemu; k čemu*), NAPOMÁHAT (*čemu; k čemu*), PŘISPIVAT (*k čemu*). U posledních tří sloves je častější subjekt neživotný.

Základním doplněním věty řídicí s uvedenými slovesy je obs. věta žádací se spojkou *aby*. Jen výjimečně lze doplnit vedl. větu oznamovací se spojkou *že* a indikativem; tu však dochází k posunutí významu: *Dbej na to, aby ses nena-chladil* (= snaž se) *|| Dbej na to, že jsi nemocný člověk* (= měj na paměti). U slovesa *toužit* (*po čem*) je doplnění obs. větou oznamovací se spojkou *že* a ind. pouze hovorové: *Toužil po tom, že se stane námořníkem.*

¹³ *Slovník spisovného jazyka českého II*, ČSAV, Praha 1964, 1126.

¹⁴ Termín Špalův, op. cit., 16.

Frazeologická spojení: *napínat síly, projevovat snahu, mít co dělat* aj.

Slovesné a sponově jmenné přísudky s významem hodnotícím: *být s to, být schopen (čeho); zasloužit si (čeho), být hoden (čeho)* aj. Např. *Nezasluhuje si, aby s ním tak jednali || že s ním tak jednáji* (bez modálního rozlišení).

Samostatně probírám slovesa dokonavá, jejichž obsahovým doplněním ve větě řídící je vedl. věta vyjadřující výsledek činnosti: *POSTARAT SE (o co), ZASLOUŽIT SE (o co), PŘÍČINIT SE (o co); ZAŘÍDIT (co), ZPŮSOBIT (co), UČINIT (co); PŘISPĚT (k čemu)*. Vedle základního doplnění obs. větou žadací se spojkou *aby* nebo méně častého doplnění obs. větou žadací s částicí *at* a ind. (např. *Postaral se, aby měli co jíst; Nemůžeš způsobit, aby tvá svíčka nezhasla první. Čapek; ...učíš, aby viník byl dopaden... Neff; učíš, at je viník dopaden*) lze proto řídící větu s uvedenými slovesy doplnit i obs. větou oznamovací se spojkou *že* a ind.: *Postaral se (zařídil), že máme ubytování; Tato čtba přispěla k tomu, že jsme pochopili... Rozdíl v modálnosti vedlejších vět se stírá.*

5) Slovesa vyjadřující vůli činitele zabránit uskutečnění nějakého děje

Pokud jsou slovesa uvedené skupiny vůbec doplnitelná vedl. větou obsahovou, pak téměř výhradně obs. větou žadací se spojkou *aby*.

Při charakteristice jednotlivých sloves cituji jejich vazby, jak jsou uvedeny ve SSJČ,¹⁵ a to i s poznámkami týkajícími se frekvence, stylového hodnocení apod. Pomíjím jen některé vazby archaické nebo individuální. Jestliže ve Slovníku doplnění slovesa obs. větou žadací se spojkou *aby* není vůbec uvedeno (ani v dokladové části), uvádím zkráceně SSJČ O.

Slovesa vyjadřující slabší uplatnění vůle:

*BRÁNIT SE (čemu; proti čemu; inf.); UBRÁNIT SE (čemu; proti čemu; před čím), SSJČ O; CHRÁNIT SE (čeho; inf.; *před čím); ODEPŘÍT [si] co; ODO-LAT (čemu); ODOLÁVAT (čemu), SSJČ O; STŘEŽIT SE (čeho; inf.), SSJČ O; VYSTRÍHAT SE (čeho; před čím), SSJČ O; VAROVAT SE (čeho; inf.; aby ne); VYVAROVAT SE (čeho), SSJČ O; VYHNOUT SE (čemu; *čeho); VYHÝBAT SE (čemu), SSJČ O;*

Slovesa vyjadřující silnější uplatnění vůle:

ČELIT (čemu), SSJČ O; OHRADIT SE (proti čemu), SSJČ O; PROTESTOVAT (proti čemu), SSJČ O; VZPÍRAT SE (čemu; proti čemu), SSJČ O; VZEPRÍT SE (čemu; proti čemu; řidč. vůči čemu), SSJČ O; ODMÍTNOUT (co), SSJČ O; BRÁNIT (komu, čemu; komu v čem; inf.); ZABRÁNIT (komu, čemu; komu v čem, řidč. komu co; co; aby; inf.); ZAMEZIT (co, řidč. čemu); PŘEKAZIT (co; komu co), SSJČ O; ZNEMOŽNIT (co), snad i ZNEMOŽNIT (komu co), SSJČ O; ZDRŽET, poněkud zast. (koho, 4. p., od čeho, aby...; koho, co); ROZMLOU-VAT (komu co); VAROVAT (koho, 4. p.; koho před čím, kým, aby ne; řidč. s inf.); ZRAZOVAT (od čeho; před čím).

S touto významovou skupinou (5) volně souvisejí i záporná slovesa třetí skupiny, např. *nedovolit, nedopřát, nedopustit, nepřipustit, nestrpět* a sloveso *zakázat*, významově blízké slovesům dicendi skupiny první (*přikázat*). Příklady:

Bránil se, aby tam nemusil jít (SSJČ I, 162); *Chránil se (toho), aby s ním (ne)při-*

¹⁵ SSJČ I–IV, ČSAV, Praha 1960–1971.

šel do styku (SSJČ I, 701); *Chraň se, ať tě tatínek neslyší* (Šmil. doklad); *Neodolala, aby se nepodívala* (SSJČ II, 134); *Jeseni us neodolával, aby si dívku nepřiblížoval alespoň v představách*. Olbracht; *Nemohu si odepřít, abych se jím nepochlubil pýše českého herectva*. Olbracht; *Varoval se, aby nepřišel pozdě* (SSJČ IV, 19); *Vyvarujte se (toho), abyste (ne)udělali stejnou chybu; Nemohu vyhnout se, bych v řečech neopakoval se často*. Pal. (SSJČ IV, 226); *Vyhýbal se, aby se s ním nedostal do řeči*;

Musíte čelit tomu, abyste nepodlehli panice; ... který by se byl jistě ohradil proti tomu, aby byl nazván intrikánem. Olbracht; ... *odmítá, aby byl bratr ... obviňován za své názory ze svých studentských let*. Neff; *Vzepřel se proti tomu, aby s ním tak jednali || že s ním tak jednají*;

Bránili mu, aby se nevydával v nebezpečí; Nic mu nebrání, aby se toho (ne)domáhal (SSJČ I, 162); *Nemohl jsem zabránit tomu, abych jedenkrát nebyl vykraden*. Nor. *Zamezil, aby plyn (ne)unikal* (SSJČ IV, 457); *Znemožnil jim, aby se cesty zúčastnili; Něco mě zdrželo, abych mlčel* (poněk. zast., SSJČ IV, 705);

Rozmlouvala mu, aby to nedělal (SSJČ III, 138); *Zdali jsem tebe nevarovala, aby ses nikde nezastavoval...? Erben || Varoval ho, že je to nebezpečné (= „řikal mu, že...“); Zrazoval ji, aby se nevdávala* (SSJČ IV, 847);

... [píseň] *nedovoluje, aby se v baladě stalo...* Olbracht; *Nemohl strpět, aby se domnívali...* Drda (Šmil. doklad); *Nepřipustím, bys byla v mém domě služkou*. Vančura; *Zakázala jim, aby s ním mluvili*.

Srovnáváme-li jednotlivá slovníková hesla, zjistíme, že některá slovesa jsou charakterizována vazbou s vedlejší obs. větou žádací již přímo v záhlaví, u jiných že se toto doplnění objeví až v dokladové části. Dále se tu vyskytují slovesa, jež sice sama vazbu s vedlejší větou obsahovou žádací uvedenu nemají, avšak jejich význam je vysvětlován synonymními slovesy, která v samostatných heslech uvedenou vazbou charakterizována jsou. Tak je tomu při výkladu sloves *vyvarovat se*, *vystříhat se* aj. (Doplnění slovesa *znemožnit* [co] vedlejší větou obs. nenajdeme ve Slovníku u vlastního hesla, ale při výkladu slovesa *zamezit*.)

I když jsou doklady citované ze SSJČ velmi cenné, celkový pohled na vazebné doplnění sloves obs. větou žádací se spojkou *aby* nemohou poskytnout (jde totiž o detailní pohled, zaměřený jen na jistou stránku těchto sloves). Rovněž přesné zachycení, zda lze větu řídicí, s daným kladným nebo záporným slovesem, doplnit větou vedlejší kladnou, zápornou či oběma (při zachování stejného významu nebo s rozlišením významů), je teprve úkolem speciální práce. V poslední době se zabýval touto otázkou K. Svoboda; jeho zdůvodnění vazeb kladné i záporné věty řídicí se slovesem *bránit* je pozoruhodné.¹⁶

6) Slovesa i ustálená spojení vyjadřující obavu činitele z uskutečnění nebo neuskutečnění děje

BÁT SE (čeho), OBÁVAT SE (čeho), DĚSIT SE (čeho; *před čím), HROZIT SE (čeho), LEKAT SE (čeho), POLEKAT SE (čeho), STRACHOVAT SE (čeho; *před čím), TRÁST SE (před čím); ustálená spojení *mít* STRACH, *OBAVY* apod.

Vyjadřuje-li řídicí věta s těmito slovesy obavu z uskutečnění děje, bývá doplněna zápornou obsahovou větou žádací se spojkou *aby* nebo kladnou obs. větou se spojkou *že* a ind., např. *Proto se bál, aby ho neočernili nahoře*. Neff; *Proto se bál, že ho nahoře očerní*. Vyjadřuje-li řídicí věta obavu z neuskuteč-

¹⁶ K. Svoboda, op. cit., 213–216.

tečnění děje, bývá doplněna zápornou obsahovou větou ozn. se spojkou *že* a ind., např. *Bojím se, že tu zkoušku neudělá*. V jazyce mluveném se však u těchto sloves objevuje možnost doplnit větu řídicí i odpovídajícím kladným protějškem, kladnou větou obs. se spojkou *aby*, např. *Bojím se, aby tu zkoušku udělal* (věta řídicí vyjadřuje vlastně přání „přeji si, aby...“).¹⁷

7) Jednočlenné věty vyjadřující volní modalitu¹⁸

Mezi řídicími větami, které uvozují obs. věty žádací, mají zvláštní postavení jednočlenné věty (většinou se sponově jmenným přísudkem) vyjadřující modální odstíny nutnosti a možnosti a rovněž i subjektivní hodnocení mluvčího, který posuzuje obsah vedlejší věty jako důležitý, vhodný, prospěšný apod.

a) Modální odstín nutnosti je vyjadřován jednočlennou větou s výrazy *je nutno* (*nutné, třeba, potřeba, záhodno, nezbytné*); *je úkolem, je povinností; je na kom; je na čem; je na čase; nezbyvá* aj. Již z lexikálního významu uvedených výrazů vyplývá základní doplnění jednočlenné věty obs. větou žádací se spojkou *aby*, např.:

Úkolem jejich života stalo se..., aby hněv nebes smířili. Světlá; *Je na příchozím, aby začal mluvit*. Vančura; *Věřím, že je na politice, aby nám ostatním razila cesty*. Čapek.

b) Modální odstín možnosti je vyjadřován jednočlennými větami s výrazy *je možné* (*možno, myslitelné*); *je vyloučeno*; ustálenými spojeními *dát možnost, poskytnout příležitost* aj. (ve větách dvoučlenných).

Jednočlenné věty vyjadřující modální odstín možnosti lze doplnit jak vedl. větou obs. žádací se spojkou *aby*, tak i vedl. větou obs. oznamovací se spojkou *že* a indikativem. Základní modální význam typicky vyjadřovaný oběma druhy obs. vět se po řídicí větě kladné ještě zachovává, např. *Je možné, aby to ještě stihl* // *že to ještě stihne*. (Analýza modalnosti je o to nesnadnější, že ve větě řídicí je na základní modalitu obecnou navrstvena modalita volní a tu lze v některých případech chápat i jako modalitu jistotní, srov. *Je možné, že to splní* // *Možná [snad] to splní*.)

V jiných případech, zvláště po řídicí větě záporné, se modální rozdíl mezi oběma typy vedl. obs. vět stírá (důležitá je přitom úloha kontextu). Je-li např. z kontextu jasné, že se obsah souvětí *Není možné, aby to byl udělal sám* vztahuje k něčemu, co již bylo vykonáno, vyjadřuje věta vedlejší děj reálný („není možné, že se to stalo“). Zato v druhém kontextu, kde má vedl. věta časové zařazení v budoucnosti, vyjadřuje děj nereálný: *Není možné, aby to udělal, musíme mu pomoci*. Řídicí větu v kondicionálu lze doplnit jen vedl. větou žádací se spojkou *aby*.

c) „Modální“ odstín důležitosti, vhodnosti, prospěšnosti nebo správnosti je vyjadřován jednočlennými větami s výrazy *je důležité, hlavní věc je; je vhodné* (*radno, žádoucí, záhodno*), *je na místě, hodí se, sluší se; je prospěšné; je správné* aj.

Jednočlenná věta vyjadřující vhodnost je doplněna převážně obs. větou žádací se spojkou *aby*, např. *Není radno, abyste tam setrvali; Bude vhodné, abyste si to zapsali*. Jednočlenné věty vyjadřující odstín důležitosti, prospěšnosti nebo správnosti lze doplnit vedle obs. věty žádací i obs. větou oznamovací se spojkou *že* a indikativem – rozdíl v modalnosti mezi oběma typy zůstává zachován, např. *Je důležité, abyste tam šli* // *že tam půjdete* (vedl. věta s *aby* ještě zachovává význam podnětu k činnosti). Podobně *Je správné, abyste byli odměněni* // *že budete odměněni*.

¹⁷ Podrobný výklad problému i výčet dosavadních názorů na existenci kladných vět vedl. se spojkou *aby* po řídicí větě se slovesy obavy podává opět K. Svoboda, op. cit., 216–217.

¹⁸ Pokud je ovšem nebudeme klasifikovat jako dvoučlenné.

Tento článek věnovaný činitelům určujícím modalitu vedlejších vět obsahových se podrobně zabývá obs. větami žádacími. O modalnosti obs. vět žádacích, stejně jako o modalní platnosti ostatních vedl. vět obsahových, rozhoduje největší měrou obsah věty řídicí, daný především významem slovesa. Vnitřní sémantická klasifikace sloves, která ve větě řídicí vyžadují doplnění vedl. větou obs. žádací, prováděná v práci, je výhodná z několika důvodů. Dovoluje sledovat různá formální vyjádření vedl. vět žádacích i možné doplnění věty řídicí obs. větou oznamovací. Dále pomáhá odhalovat, kteří činitelé se při „rektní“ úloze obsahu věty řídicí (významu jejího slovesa) uplatňují: všímá si funkce kategorie vidu, modu a času, vlivu negace i výjimečně se projevujícího vlivu obecné modalnosti věty řídicí. Tito činitelé, jak ukazuje můj příspěvek, uplatňují se závisle na jednotlivých sémantických skupinách sloves nepravidelně a v různé míře. Po stránce formální je typickým prostředkem obs. vět žádacích spojka *aby*. Je to spojka, která spolu se spojkou *že* slouží jako základní prostředek k vyjádření modalního zaměření vedlejších vět, které uvádí. Obsahová věta žádací se spojkou *aby* vyjadřuje děj žádoucí. Obsahové věty se spojkou *aby* mohou závisle na obsahu věty řídicí vyjadřovat i děj reálný — hodnotíme je pak jako obsahové věty oznamovací.

К ФАКТОРАМ ОПРЕДЕЛЯЮЩИМ МОДАЛЬНОСТЬ ИЗЪЯСНИТЕЛЬНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ, ОСОБЕННО КОСВЕННО-ПОБУДИТЕЛЬНЫХ И ПОЖЕЛАТЕЛЬНЫХ В ЧЕШСКОМ ЯЗЫКЕ

Работа посвященная факторам определяющим модальность т. наз. изъяснительных предложений занимается подробно изъяснительными предложениями косвенно-побудительными и пожелательными. На модальность изъяснительного предложения оказывает решающее влияние содержание главного предложения, в частности — глагола в данном предложении. Внутренняя семантическая классификация глаголов, которые в главном предложении требуют дополнения изъяснительным предложением косвенно-побудительным или пожелательным (эту классификацию мы приводим в нашей работе), является весьма полезной. Она позволяет следить за тем, какими формальными средствами выражаются изъяснительные предложения косвенно-побудительные и пожелательные. Кроме того она показывает факторы принимающие участие в выборе типа изъяснительного предложения. К этим факторам принадлежит категория вида, наклона и времени, а также отрицание. Влияние объективной модальности главного предложения проявляется только редко. В работе показано, что вышеупомянутые факторы действуют в зависимости от семантических групп глаголов нерегулярно и в разной степени.

С формальной точки зрения типичным средством изъяснительных предложений косвенно-побудительных и пожелательных является союз *aby*. Он служит вместе с союзом *že* основным средством для выражения модальной направленности соответствующих предложений. Изъяснительные предложения косвенно-побудительные с союзом *aby* выражают пожелательное действие.